

Ivan Bernik

SOCIALISTIČNA DRUŽBA KOT »OBMODERNA« DRUŽBA*

* Tekst je nastal v okviru raziskovalnega programa, katerega realizacijo je omogočil Alexander von Humboldt-Stiftung.

Glavna sistemska značilnost jugoslovanske (in drugih socialističnih družb) družbe je centralnost političnega sistema ali dominacija politike nad ekonomijo. Problem je v tem da politična regulacija družbe implicira minimaliziranje opcij, ki so na razpolago drugim družbenim podsistemom. To pomeni dediferenciranje ali nasilno redukcijo kompleksnosti kar se izraža v nizki funkcionalni avtonomiji in samoregulaciji družbenih podsistemov in celotnega sistema sistemskih karakteristikami so sicer navidezno integrirane, to da niso sposobne reagirati na impulze in spremembe okolja in se jim adekvatno prilagoditi. Zato so te družbe obmoderne, torej še ne moderne.

The main characteristic of yugoslav and other socialist societies is the centrality of political system or domination of politics over economy. The problem is that political regulation implies minimalisation of options at disposal to the other social subsystems. This means dedifferentation or violent reduction of complexity manifested in low functional avtonomy and selfregulation of social subsystems and social system as whole, Societies whit such sistem features are seemingly integrated and stabile, yet they are not capable to react to impulses und changes from enviroment and to adjust themselve adequtely. In consequen- ce these societies are only submoderen, which means not yet modern.

funkcionalna diferenciacija, kompleksnost, centralnost političnega sistema, avtonomija

I.

Pri poskusu analize tako jugoslovanske kot drugih socialističnih družb ter modernih oziroma modernizirajočih se družb je treba najprej razčistiti vprašanje, ali ima za takšno analizo sociologija na voljo ustrezen instrumentarij. Če bi se lahko zanesli na trditev, da »lahko modernizacijska teorija pokaže med različnimi teoretskimi načini obravnavanja t. i. realno obstoječega socializma, najvišjo stopnjo plavzibilnosti« (Križan, 1987; 94), potem bi bilo to vprašanje odvečno. Ta trditev nedvoumno sugerira, da obstaja korpus pojmov, trditev in domnev (imenovan teorija modernizacije), prek katerega se je mogoče uspešno, celo uspešneje kot z drugimi teoretskimi prijemi lotiti analize sodobnih socialističnih družb. Že bežen pogled na diskusije, ki potekajo pod konvencionalnima oznakama »modernizacija in modernost«, pokaže, da je citirano trditev treba obravnavati s precejšnjimi zadržki. Ni dvomljiv le tisti del, ki poudarja spoznavno superiornost modernizacijske teorije, temveč je sporna sama predpostavka o obstoju »teorije modernizacije«. S. N. Eisenstadt, ki je pomembno vplival na potek »modernizacijskih« raziskovanj, je že v začetku sedemdesetih let – ko je ocenjeval stanje in dosežke modernizacijske teorije – ugotavljal, da so teoretski preudarki in empirične študije, ki so

potekali v okvirih modernizacijske teorije, na eni strani, ter »eksterne« kritike, ki jih je spodbudila ta teorija, na drugi strani, vodile k »dezintegraciji paradigme« (Eisenstadt, 1973: 98–115). Dobro desetletje kasneje je isti avtor ob podobni priložnosti poudaril, da je sistematično, komparativno raziskovanje modernizacijskih procesov »večinoma še pred nami« (Eisenstadt, 1987; 11).

Ob ugotovitvah o »dezintegraciji paradigme« se ni več mogoče brez držkov sklicevati na teorijo modernizacije ter njene analitične potence. Najprej je sploh treba ugotoviti, kateri pojmi, trditve in hipoteze, ki tvorijo (oziroma so tvorili) jedro te teoretske paradigme, imajo še vedno vsaj potencialno analitično relevantno. To po definiciji pomeni selektiven odnos do posameznih sestavin analitičnega aparata modernizacijske teorije; pri tem se mora selektivnost opreti predvsem na rezultate internih ter eksternih kritik, ki so vodile k »dezintegraciji paradigme«. Hkrati pa mora ta premislek upoštevati raziskovanja modernizacije in modernosti, ki niso neposredno povezana in motivirana s tradicijo teorije modernizacije. S tem so mišljene sodobne diskusije o modernem in postmodernem stanju, ki jih – v nasprotju z modernizacijsko teorijo, ki je bila usmerjena k analizi, procesa modernizacije, razumljenega kot približevanje tradicionalnih družb zahodnoevropskemu tipu družb – karakterizira »preokupacija 'modernih' družb s samimi seboj; tj. podrobna samoanaliza struktur in normativnih predpostavk, stabilnosti ter bodočnosti že 'modernih' družb« (Offe, 1987; 2).

Teorija modernizacije, ki je svoj predmet raziskovanja definirala kot »'popolno' transformacijo tradicionalnih oziroma predmodernih družb v tip tehnologije ter z njo povezano družbeno organiziranostjo, ki karakterizira 'napredne', ekonomske uspešne ter politično relativno stabilne zahodne družbe« (Moore, 1974; 94), je v dobrem in slabem demonstrirala svojo zvestobo sociološki tradiciji. Vprašanje dihotomije tradicionalna – moderna družba ter vprašanje prehoda od prve k drugi je bilo eno od konstitutivnih, če že ne osrednje vprašanje »klasične« sociologije. Teorija modernizacije torej ni vzniknila na nezorani ledini; prav zato je – če je skušala biti vsebinsko in logično koherentna – pomenila eno od možnih interpretacij sociološke tradicije. Pri označevanju temeljnih karakteristik modernizacijske teoretske paradigme obstaja soglasje, da se je ta paradigma oprla predvsem na tiste »klasične« elaboracije odnosa tradicionalno – moderno, ki so bile izrazito unilinerano evolucionistično, ahistorično, evropocentrično ter hiperdeterministično intonirane (glej Eisenstadt, 1973; 98–115; Strasser, Randall, 1979; 84–87). Zvestoba tej tradiciji se je razločno kazala v koncipiranju modernizacije kot – glede na mnogovrstnost procesov – kompleksnega, vendar notranje usklajenega ter stopnjevitega prehoda od nizkodiferenciranih in imobilnih družb k visokodiferenciranim, dinamičnim, vendar integriranim družbam zahodnoevropskega tipa. Raziskovalni program, ki ga je implicirala ta konceptualizacija razvoja družbenih sistemov, je bil usmerjen predvsem na evaluacijo posameznih družb glede na indikatorje modernosti; na tej podlagi pa se je skušalo ugotoviti, v kolikšni meri so se posamezne družbe približale modelu modernih industrijskih družb ter – če je bilo ugotovljeno »zaostajanje v razvoju« – kateri dejavniki so zavirali napredovanje k modernemu stanju (glej Eisenstadt, 1987; 3).

Omenili smo, da je modernizacijska teorija v tej dikciji že postala – čeprav se je etablirala šele pred dobrimi štirimi desetletji – del sociološke »tradicije«. Prav njena dezintegracija, ki je med drugim tudi pokazala, da je bila teorija sama v marsičem del optimistične evropocentrične modernizacijske ideologije, pa je – podobno bi bilo mogoče trditi tudi za druge »velike teorije« v socio-

logiji – zagotovila modernizacijski teoriji novo uporabnost in aktualnost. Zdaj si je namreč mogoče selektivno prisvojiti tiste »dele« teorije, ki so se izkazali za spoznavno produktivne ali pa imajo – z vidika določenih raziskovalnih ciljev – vsaj potencialno analitično vrednost. To tudi pomeni, da so možne različne prisvojitve dediščine modernizacijske teorije ter različne kombinacije izbranih »sestavin« modernizacijske teorije z drugimi teorijami sprememb sodobnih družb.

Naša »eksploatacija« teorije modernizacije bo striktno določena (in s tem tudi izrazito omejena in enostranska) s ciljem naše analize, tj. s poskusom identifikacije – na hipotetični ravni ter ob visoki stopnji splošnosti – nekaterih razvojnih specifičnosti jugoslovanske družbe. Zato nas bodo posebej zanimali nekateri aspekti pojmovanja »moderne stanja« v modernizacijski teoriji. Poleg tega pa se bomo ozrli tudi na nekatere rezultate sodobnih diskusij o modernosti in modernem družbenem stanju, ki niso – vsaj neposredno ne – povezane z izročilom teorije modernizacije.

Po teoriji modernizacije sta industrializacija in funkcionalna diferenciacija temeljna procesa, ki vodita h konstituiranju moderne družbe ter determinirata njeno strukturo (glej Strasser, Randall, 1979; 85). Če funkcionalno diferenciacijo razumemo kot proces oblikovanja kompleksnega družbenega sistema, ki ga tvorijo mnogoštevilni, relativno avtonomni funkcionalni sistemi, potem je industrializacija mogoče označiti kot najpomembnejši, vendar pa ne edini aspekt funkcionalne diferenciacije. S tega vidika je bila modernizacija razumljena kot progresivna funkcionalna diferenciacija – po vzoru in pod vplivom evropskih industrializiranih družb – dotlej v tem pogledu relativno homogenih in inertnih družb.

Te oznake so same po sebi sociološko amorfne, zato jih je treba – tudi če želimo ostati le na najsplošnejši ravni – ustrezno dopolniti. Pri tem je za nas posebno zanimiva Eisenstadtova, na prvi pogled še na »tradicionalistični« način formulirana teza, da modernizacija ne pomeni le rasti družbene mobilizacije in funkcionalno-strukturalne diferenciacije, »ampak tudi razvoj družbenega, ekonomskega ali političnega sistema, ki ne samo, da generira neprestane spremembe, ampak je v nasprotju z mnogimi drugimi tipi družbenih ali političnih sistemov tudi sposoben absorbirati spremembe, ki presegajo njegove institucionalne predpostavke« (Eisenstadt, 1974; 25). Teza nedvoumno sugerira, da temeljna značilnost »moderne stanja« ni visoka stopnja funkcionalne diferenciacije sama po sebi, ampak predvsem specifičen način institucionalizacije funkcionalne diferenciacije ter s tem tudi odnosov med funkcionalnimi sistemi. Natančneje – institucionalna kodifikacija družbenih odnosov ni usmerjena v regulacijo »stanja«, ampak predvsem v regulacijo ter legitimizacijo sprememb v družbenem sistemu ter sprememb v odnosih družbeni sistem – okolje. Takšna funkcija institucionalnega reda pravzaprav pomeni na splošni ravni svojevrstno »deregulacijo«, saj mora institucionalni red zagotavljati le adaptacijo na spremembe, ter hkrati »samoupravljanje« (tj. samoregulacijo) na nivoju posameznih funkcionalnih sistemov. Temu ustreza tudi značilnost institucionalnega reda – predvsem visoka stopnja splošnosti ter fleksibilnosti.

Ker se za izrazom institucija pogosto skrivajo različni (ter neredko zelo difuzni pomeni), je potrebno omeniti, da institucije razumemo kot normativne vzorce, ki so usmerjeni v vzpostavljanje in ohranjanje integriranosti družbenega sistema. Institucije (natančneje – institucionalizacija) so zato nujen pogoj obstoja sleherne družbe. Tudi če ostanemo pri tej enostavni opredeli-

tvi, v njej ni težko prepoznati ideje, ki se najprej kristalizira v Durkheimovi sociologiji (glej npr. Durkheim, 1978; 63–64). Vendar pa prejšnje trditve o strukturi in funkcijah institucionalnega reda v modernih družbah omogočajo relativizacijo Durkheimovega sklepa (ki se pogosto uporablja v različnih poljudnih socioloških poskusih razlage protislovij modernih družb), da je prav za najdinamičnejše sektorje modernih družb »stanje krize in anomalije (tj. odsotnost učinkovite normativne regulacije, op. I. B.)... konstantno in tako rekoč normalno« (Durkheim, 1968; 256). Ta sklep je nesporen le ob predpostavki, da se temeljna struktura ter funkcije institucionalnega sistema v modernih družbah ne razlikujejo bistveno od njegove strukture in funkcij v predmodernih družbah. V situaciji, ko je funkcija institucionalnega reda predvsem zagotavljanje adaptacije na spremembo ter njihovo legitimiziranje, ne pa detajlno reguliranje posameznih področij družbenega življenja, je v resnici »normalno«, da je anomalija izrazita prav na najbolj dinamičnih delih družbenega sistema. Vendar pa je dvomljivo, če ima pojem anomalije v tem primeru še tisto spoznavno funkcijo – tj. razkrivanje »patoloških« stanj družbenega sistema – kot mu jo je pripisal Durkheim. S tem pa postane sporno tudi izenačevanje krize in anomalije.

Preden skušamo osvetliti še nekatere aspekte pojma »moderno stanje«, moramo izrecno izključiti nekaj pomenskih konotacij, ki jih (lahko) vsebuje naš dosedanji povzetek teorije modernizacije. Z »dezintegracijo paradigme« je bila problematizirana tudi teza (ki je bila eden od vogelnih kamnov teorije modernizacije), da je moderno družbo mogoče gledati kot končno, zrelo fazo v postopni transformaciji tradicionalnih oziroma predmodernih družb. To ni pomenilo le eksplicitnega zavračanja enolinijske različice evolucionizma, ampak je pomenilo problematizacijo evolucionističnega koncipiranja družbenih sprememb oziroma družbenega razvoja v celoti. S tem pa je dejansko postal dvomljiv celoten pomenski prostor, v katerega je bila vmeščena razprava o prehodu od tradicionalnega k modernemu stanju. Od mnogoštevilnih implikacij tega vidika »dezintegracije paradigme« je za nas zanimivo predvsem dejstvo, da so se raziskovanja modernizacije morala po eni strani odpovedati spoznavnemu optimizmu (ki ga je navdihovala »velika teorija«), po drugi strani pa so se s tem odprle možnosti za formulacijo novih, sicer spoznavno manj pretencioznih vprašanj o odnosu med tradicionalnim in modernim ter o prihodnosti »modernega stanja«.

Če bi skušali eno od možnosti neevolucionističnega koncipiranja modernosti predstaviti v prostorski metafori, potem bi bilo – v nasprotju s »klasično« predstavo, kjer je bila moderna družba vrh bolj ali manj enodimenzionalne hierarhije – morda smiselno govoriti o več koncentričnih krogih. Moderni tip družbe bi lahko definirali kot njihovo središče, okolje pa bi tvorile družbe, ki pripadajo »ozvezdju modernosti«. Ta metafora implicira domnevo, da so posamezne družbe lahko ne le v različni meri, ampak tudi na različne načine vmeščene v prostor modernosti, hkrati pa lahko posamezne družbe na različnih mestih ter na različne načine vstopajo ali pa izstopajo iz tega prostora. Ta predstava tudi sugerira, da je okolje prostora modernosti mnogo bolj kompleksno, kot so to dopuščale tradicionalne predstave, saj ga ne tvorijo le predmoderne družbe. Treba je torej računati z visoko spremenljivostjo in s tem tudi z nepredvidljivostjo odnosov v »ozvezdju« ter z njegovo visoko odprtostjo do okolja. Ob takšni prostorski predstavi je mogoče govoriti – kot je bilo že nakazano – o »obmodernih družbah«, tj. o družbah, ki so tako ali drugače vmeščene na krožnice modernosti. Z našega vidika so raziskovalno zlasti zani-

mive teze, da obstajajo različne vrste »obmodernih družb« ter različni načini njihovega gibanja v prostoru modernosti, kot tudi različne možnosti in načini njihovega »izstopa« iz tega prostora.

Dosedanje formulacije kažejo, da je le na nivoju abstraktnega modela mogoče definirati moderno družbo kot »stanje«, na empirični ravni pa je mogoče govoriti le o odprtih in spremenljivih družbah. Na odprtost modernih družb izrecno opozarjajo tudi tiste sodobne razprave o karakteristikah modernih družb, ki niso neposredno povezane s tradicijo teorije modernizacije. Za te razprave je tipično, da prav visoke stopnje in načina funkcionalne diferenciacije, ki je značilen za moderne družbe, ne obravnavajo le kot razvojni »dosežek«, temveč predvsem kot razvojni problem. Po Luhmanu implicira tip funkcionalne diferenciacije, ki prevladuje v modernih družbah, avtonomijo ter samoreguliranje funkcionalnih sistemov; njihovo ostro, samproizvedeno razmejenost, odsotnost sleherne možnosti samoregulacije celotne družbe ter odsotnost centra oziroma vrha kot referenčne točke za semantične ter regulacijsko praktične usmeritve, tj. odsotnost orientacije (glej Luhmann, 1987; 1). Funkcionalna diferenciacija torej poraja v modernih družbah takšn razmere, da je sploh težko govoriti o družbi kot celoti, kajti »vsak funkcionalni sistem daje primat svoji lastni funkciji in s tega zornega kota obravnava preostale funkcionalne sisteme, torej preostalo družbo, kot okolje« (Luhmann, 1987; 35). Družba je v tem primeru kompleksna »celota«, ki jo tvorijo ohlapno povezani funkcionalni sistemi; kompleksnost in kontingenčnost notranjih odnosov pa dopolnjujejo še izredno diferencirani in specifikirani (glede na potrebe posameznih funkcionalnih sistemov) odnosi do okolja. Zato je po Luhmannu temeljna karakteristika moderne družbe izrazita protislovnost, tj. »visoka učinkovitost in visoka negotovost, visoka dovzetnost za motnje ter visoka zmoglost obnove« (Luhmann, 1987; 39).

Podobna je tudi Offejeva opredelitev temeljnih karakteristik moderne družbe – kljub temu, da se njegova teoretska optika razlikuje od Luhmannove; po njegovem so za te družbe značilni procesi funkcionalne diferenciacije, specializacije ter neprestane ekspanzije opcij. Zato je podoben tudi njegov sklep o konsekvencah teh procesov – v medsebojni povezanosti vodijo k »sklopu koordinacijskih in kompatibilnostnih problemov« (Offe, 1987; 5). Osrednji problem modernih družb je torej tudi po Offeju problem koordinacije in usmerjanja; če ta problem ni ustrezno rešen, so po njegovem mnenju ogrožene same pridobitve modernosti. »Tipično in odločilno merilo modernosti namreč ni le porast opcij delovanja, ampak – enako in nasprotno – obstoj regulativnih mehanizmov, ki usmerjajo dejansko izbiro opcij na takšen način, da so te opcije postavljene v odnos harmonije in medsebojne prilagojenosti (accomodation) oziroma da vsaj ne delujejo destruktivno druga na drugo ter tako ne izničujejo druga druge kot opcije« (Offe, 1987; 7). Ker naj problem regulacije kompleksnosti – vsaj za zdaj – ne bi bil zadovoljivo rešen, je po Offejevem mnenju dvomljiva sama modernost »modernih družb« oziroma je za te družbe značilen – glede na navedeni kriterij – »modernostni deficit«.

Za našo nadaljnjo analizo ni bistvenega pomena, da citirana avtorja različno ocenjujeta možnosti odpravljanja »deficita modernosti«. Po Offeju obstaja vsaj pogojno uresničljiva strategija za odpravo tega deficita; tj. strategija, ki implicira (samo)omejitve – tedaj ko je neomejeno povečevanje opcij delovanja v enem funkcionalnem sistemu kontraproduktivno z vidika družbene celote – pri izbiri oziroma ekspanziji opcij, vendar hkrati ne ogroža principov modernosti. Luhmannove analize pa – nasprotno – kažejo, da so karakteristike, ki jih Offe označuje kot »deficit modernosti« imanentna lastnost moder-

nih družb. To hkrati pomeni, da moderne družbe ne morejo generirati strategij in sredstev za eliminacijo teh protislovij. Pač pa Luhmann dopušča možnost, »da mora funkcionalno diferencirana družba obstoj enega od izdiferenciranih funkcionalnih sistemov ter njegov neomejen razvoj plačati z zmanjševanjem diferenciranosti v drugih ozirih (Luhmann, 1987; 61).

II.

Iz idej, ki smo jih povzeli v prejšnjem razdelku, ni težko razbrati potrebe po reformulaciji vprašanja o modernosti oziroma o nemodernosti posameznih družb. Če nam gre vsaj za minimalno natančnost in doslednost, potem ni več mogoče spraševati o »stopnji« modernosti določene družbe, temveč se mora vprašanje nanašati na tip protislovij, ki karakterizirajo določen družbeni sistem, ter na načine regulacije teh protislovij. Šele odgovori na ta vprašanja odpirajo možnost razprave o modernosti oziroma nemodernosti določene družbe.

Ambicije, da bi v nadaljevanju, ko bomo imeli pred očmi jugoslovansko družbo, vsaj deloma odgovorili na ta vprašanja, bi bile nerealne, saj takšni odgovori zahtevajo obsežno raziskovanje oziroma vsaj kritično integracijo dosežanih študij o strukturi jugoslovanske družbe. Naša obravnava bo zato omejena le na fragmentaren »preizkus« relevantnosti v prejšnjem razdelku orisane teoretskega aparata za analizo jugoslovanske družbe. S tem aparatom bomo skušali reformulirati nekatere od tistih domnev in trditev o strukturi in razvojnih možnostih jugoslovanske družbe, ki so (bile) deležne posebne pozornosti v (jugoslovanskih) socioloških diskusijah. Kolikor bo ta poskus vodil k formulaciji novih trditev in domnev, toliko bo mogoče trditi, da skicirani pojmovni aparat ni brez pomena za analizo jugoslovanske družbe.

V središču naše pozornosti bo teza, da se mora raziskovanje strukture ter razvojnih možnosti jugoslovanske družbe osredotočiti predvsem na dejstvo, da »politika dominira nad ekonomijo«. Ta trditev je bila tematizirana na različne načine ne le v jugoslovanskem družboslovju, ampak ima pomembno vlogo tudi v analizah drugih socialističnih družb (glej npr. Morawski, 1980/81). Z vidika pojmovnega aparata iz prejšnjega razdelka je najprej zanimivo, (čeprav gre za na prvi pogled banalno ugotovitev), da teza o dominaciji politike nad ekonomijo implicira ugotovitev o določeni stopnji funkcionalne diferenciacije družbenega sistema. Vendar pa (implicitna) ugotovitev o kristalizaciji različnih funkcionalnih sistemov ni bistvenega pomena; bistvena je trditev o hierarhizaciji le-teh, trditev o razliki med »dominantnim« in »podrejenim(i)« funkcionalnimi sistemi. To hierarhizacijo je mogoče razumeti kot način zmanjševanja kompleksnosti družbenega sistema (kompleksnosti, ki izvira iz funkcionalne diferenciacije), saj hierarhija pomeni redukcijo številčnosti in raznolikosti odnosov med funkcionalnimi sistemi. Avtonomija in samoregulacija funkcionalnih sistemov sta – kot je bilo ugotovljeno v prejšnjem razdelku – temeljni vir nizke stopnje integriranosti sistema ter (z njo povezane) nemožnosti centralne regulacije sistema. S te perspektive je utemeljen sklep, da hierarhizacija odnosov med funkcionalnimi subsistemi (v ustaljenem žargonu – »dominacija politike nad ekonomijo«) zagotavlja visoko stopnjo integracije celotnega sistema ter visoko predvidljivost dogajanj v sistemu. Povedano drugače in določeneje: družbeni sistem, kjer je zaradi »dominantne vloge politike« vzpostavljena stabilna hierarhija funkcionalnih sistemov, ni izpostavljen protislovjem, ki so značilna za moderno družbo, ali pa je tem protislovjem izpostavljen vsaj na drugačen način.

Po zgledu, ki ga ponuja trditev, da je v modernih družbah ne le stopnja, ampak predvsem način (tj. samoreferenčnost funkcionalnih sistemov) funkcionalne diferenciacije temeljni vir protislovij, bi za jugoslovansko (in njej podobne družbe) lahko trdili, da je centralnost političnega sistema, ne pa funkcionalna diferenciacija sama po sebi, osrednji problem celotnega družbenega sistema oziroma osrednji vir protislovij. Njegova centralnost namreč pomeni, da mu pripada funkcija regulacije družbe kot celote; te funkcije ne more opravljati tako, da ukinja ostale funkcionalne sisteme, (že v sami trditvi o dominaciji »politike nad ekonomijo« se skriva predpostavka, da ekonomskega, znanstvenega, itd., pač ni mogoče zvesti na politično) temveč je regulacija možna predvsem kot regulacija pogojev delovanja posameznih sistemov in s tem tudi odnosov med njimi, tj. kot regulacija družbene kompleksnosti. V vsaki kompleksni družbi mora politični sistem – kot poudarja Luhmann – računati z mnogovrstnostjo problemov: »Politični sistem neke družbe lahko doseže svojo lastno visoko kompleksnost in s tem zmožnost odločanja o nepregledni množini hitro se spreminjajočih družbenih problemov tako, da s tem povezano breme selekcije porazdeli. Ena instanca in celo ena hierarhija bi lahko sprejela le malo informacij, lahko bi absorbirala le malo nasprotij in konfliktov in bi odločala dejansko primitivno.« (Luhmann, 1969; 244). Ta zahteva se s posebno ostrino postavlja pred politični sistem, ki ima funkcijo »centralnega sistema«; zaradi njegove intence, da bi obvladoval družbeno celoto, bi ga morala odlikovati izjemna kompleksnost ter zmožnost »predelave« te kompleksnosti v obvezujoče in legitimne odločitve.

V nasprotju s to zahtevo pa politični sistem ne le v jugoslovanski družbi, temveč tudi v večini njej podobnih družb, označuje visoka stopnja »monolitnosti«. Na nediferenciranost teh političnih sistemov kaže nizka stopnja ločitve zakonodajne, pravosodne in izvršne oblasti ter z njo povezani nizka formalizacija in diferenciacija postopkov sprejemanja ter uresničevanja odločitev. Čeprav je za »centralni« politični sistem vprašanje legitimnosti posebej zaostreno, so postopki legitimizacije oblasti nespecifizirani oziroma oblikovani glede na trenutne potrebe. V tradicionalni terminologiji bi bilo mogoče reči, da je delitev dela v političnem sistemu difuzna, s tem pa je povezana tudi nizka stopnja profesionalizacije politike. Zaradi teh značilnosti je politični sistem neizogibno nagnjen k temu, da »odloča primitivno«.

Te trditve implicirajo, da je okolje političnega sistema (tj. preostali funkcionalni sistemi, posredno pa tudi okolje celotnega družbenega sistema) prekompleksno. Ker politični sistem ni zmožen obvladovati in ustrezno »predelati« te kompleksnosti, skuša primanjkljaj kompenzirati s poskusi dejanske dediferenciacije okolja. To pa pomeni, da skuša minimalizirati število opcij, ki so »na voljo« preostalim funkcionalnim sistemom. Neposredna posledica teh poskusov je omejena avtonomija (samoreferenčnost) posameznih funkcionalnih sistemov ter redukcija mnogovrstnosti odnosov med njimi. Politični sistem ne regulira kompleksnosti družbenega sistema, temveč jo skuša minimalizirati. Na ta način se vzpostavlja samoohranjanje hierarhičnosti družbenega sistema; centralnost političnega sistema v odnosu na preostale funkcionalne sisteme postavlja pred ta sistem takšne zahteve, ki jih lahko »rešuje« le z ohranjanjem ali celo krepitvijo hierarhičnosti.

V končni instanci – kot smo že nakazali – vodijo ti procesi k visoki funkcionalni integriranosti družbenega sistema. Vendar pa visoka integriranost pomeni le navidezno stabilnost družbenega sistema. Ker se družba nahaja v nestabilnem in dinamičnem okolju, visoka integriranost zmanjšuje možnost adaptacije na okolje (tj. definicijo relevantnega okolja ter diferencirano obra-

vnavo informacij iz okolja), po drugi strani pa visoka integracija pomeni, da se kriza v enem funkcionalnem sistemu nujno generalizira v krizo celotnega sistema. Struktura sistema pa povratno determinira reakcije na krize; možnosti, da bi se z ohlapno povezavo med funkcionalnimi sistemi kriza lokalizirala in časovno omejila, so neznatne, verjetno pa je – kot je v svojih analizah večkrat opozoril J. Županov – stopnjevanje temeljnih karakteristik sistema, tj. krepitev centralnosti političnega sistema z vsemi posledicami, ki iz tega izvirajo.

V dosedanjih analizah »aktualnega stanja« jugoslovanske družbe je bilo pogosto poudarjeno, da so razlogi za persistentnost centralnosti političnega sistema, s tem pa tudi determinante možnosti in načinov (ne)regulacije družbenih protislovij, v prvi vrsti interesne narave. Vsako korenito predrugačenje strukture družbenega sistema naj bi pomenilo izgubo znatnega dela moči politične elite ter vzpon novih družbenih elit. Te interesne oziroma »razredne« komponente ni mogoče podcenjevati, vendar pa ji z našega vidika ni mogoče pripisati primarnega pomena.

Pri analizi (ne)stabilnosti družbenih sistemov je treba predvsem upoštevati paradoksalno dejstvo, da so sistemski dejavniki, ki generirajo krizo celotnega sistema, hkrati tudi dejavniki njenega reševanja. V našem primeru to pomeni, da je prav političnemu sistemu, ki je zaradi svoje strukture in zaradi svojega mesta v družbenem sistemu poglavitni generator krize, hkrati tudi naloženo reševanje te krize. (V karikirani obliki se to kaže v »odpravljanju« ali »uvajanju« trga s političnimi odločitvami). Zato so dogajanja v družbenem sistemu – kot smo skušali pokazati v prejšnjih odstavkih – lahko v veliki meri neodvisna od trenutnih interesnih konstelacij ter namer posameznih akterjev.

Okvir obravnave nam ne omogoča, da bi se dotaknili vprašanja (regionalne) fragmentalizacije jugoslovanske družbe, ki ni le praktično, ampak tudi raziskovalno zelo aktualno. Naša dosedanja analiza dopušča domnevo, da je centralnost političnega sistema ter z njo povezana tendenca po »ukinjanju« kompleksnosti družbe skozi hierarhizacijo odnosov med funkcionalnimi subsystemi eden od pomembnih – vsekakor pa ne edini – dejavnikov fragmentalizacije jugoslovanske družbe. S tega zornega kota se fragmentalizacija kaže – pa naj zveni še tako paradoksalno – kot eden od dejavnikov zmanjševanja družbene kompleksnosti.

Domneve in trditve, ki smo jih zapisali v tem razdelku, je mogoče dopolniti še z nekaterimi trditvami o karakteristikah institucionalnega reda v jugoslovanski družbi. Pri tem imamo pred očmi Eisenstadtovo ugotovitev, da je funkcija institucij v modernih družbah predvsem v kodifikaciji možnosti sprememb, ne pa v petrifikaciji stanja. Iz diskusij o »hiperinstitucionalizaciji« jugoslovanske družbe je mogoče nedvoumno sklepati, da v jugoslovanski družbi ne prevladuje ta tip institucionalizacije; gigantizem ter detajliranost institucionalnega aparata sta – nasprotno – usmerjena v podrobno in neposredno regulacijo odnosov v družbenem sistemu. Takšen institucionalni aparat je mogoče razumeti kot dopolnilo centralnosti političnega sistema, zato je protislovnost njegovih učinkov podobna. Tudi v tem primeru velja, da se družba zaradi svoje – čeprav omejene – kompleksnosti in dinamike izmika takšnemu tipu regulacije. Očitno je torej neskladje med odnosi v družbenem sistemu ter regulativnimi potenciali institucionalnega reda.

Najbolj očiten kazalec omejenih regulativnih potencialov institucionalnega reda (tj. njegove ekskluzivne namesto inkluzivne naravnosti), ki izvi-

rajo iz njegove strukture, je obstoj obsežne sfere tako imenovanih neformalnih dejavnosti (v jugoslovanski družbi zlasti ekonomskih in političnih). Te dejavnosti predstavljajo v določenem smislu »drugo družbo«, ki se bolj ali manj izmika institucionalni regulaciji. Ob razmeroma obilnem empiričnem gradivu o »drugi družbi« ostaja v veliki meri odprto vprašanje o njeni vlogi v reprodukciji družbenega sistema. Z vidika naše obravnave govori obstoj »druge družbe« v prid tezi o neskladju med dejansko diferenciranostjo jugoslovanske družbe (ter njej podobnih družb) in obstoječimi načini ter mehanizmi regulacije družbene kompleksnosti. V tem kontekstu je »drugo družbo« mogoče razumeti tudi kot reakcijo družbenega sistema na poskuse njegove dediferenciacije; družbeni sistem se na te poskuse odziva z generiranjem paralelnih, za obstoječe regulativne mehanizme »neobstoječih« funkcionalnih sistemov.

Če bi za konec skušali v lapidarni obliki povzeti trditve in domneve, ki so nanizane v tem razdelku, ne bi mogli preprosto trditi, da je jugoslovanska družba (ter verjetno tudi njej podobne družbe) zrcalna slika modernih družb, ki jih po Luhmannu karakterizira visoka učinkovitost, visoka negotovost, dovzetnost za motnje ter visoka zmožnost obnove. Sledeč Luhmannovemu zgledu bi bilo na podlagi naše obravnave mogoče trditi, da jugoslovansko družbo karakterizira nizka učinkovitost (ki izvira predvsem iz nizke avtonomije funkcionalnih sistemov) ter majhna dovzetnost, vendar hkrati velika občutljivost za motnje (oboje izvira iz visoke integracije sistema, ki po eni strani ščiti sistem pred motnjami, po drugi strani pa potencira njihove učinke tedaj, ko se vendarle pojavijo). Slednji karakteristiki sta povezani z majhno zmožnostjo obnove oziroma vzpostavitev porušenega ravnotežja v sistemu. Glede stopnje negotovosti pa bi bilo mogoče trditi, da ima jugoslovanska družba na voljo mehanizme za redukcijo negotovosti, ki so »defenzivne« narave; prav ti mehanizmi pa postopoma ustvarjajo v družbi, ki se nahaja v dinamičnem okolju, visoko stopnjo negotovosti.

Vendar pa sorodnosti med modernim tipom družb ter jugoslovansko družbo ni mogoče iskati le v podobni (visoki) stopnji negotovosti. Drugo – verjetno pomembnejšo – podobnost razkriva dejstvo, da je tudi v jugoslovanski družbi (tako kot v modernih družbah) funkcionalna diferenciacija ter način njene regulacije osrednji problem. Toda hkrati je treba upoštevati, da je ta splošna podobnost predvsem formalne narave, saj je način »reševanja« tega problema v jugoslovanski družbi bistveno drugačen kot v modernih družbah. Na temelju teh podobnosti, predvsem pa razlik, je po našem mnenju mogoče jugoslovansko družbo označiti kot »obmoderno družbo«. Pri tem ne kaže pozabiti, da je ena od temeljnih karakteristik »obmodernosti« negotova bodočnost, ki ni nujno omejena le na različne možne premike v »ozvezdju« modernosti, temveč vključuje tudi različne možnosti izstopa iz tega prostora.

CITIRANI VIRI

1. Durkheim, E. (1968): *Suicide. A Study in Sociology*; London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
2. Durkheim, E. (1978): *On Institutional Analysis*. Ed. by M. Traugot; Chicago: University of Chicago Press.
3. Eisenstadt, S. N. (1973): *Tradition, Change and Modernity*; New York: John Wiley & Sons.
4. Eisenstadt, S. N., ed. (1987): *Patterns of Modernity. Volume II: Beyond the West*; London: Frances Pinter.
5. Križan, M. (1987): »'Civil Society' and the Modernisation of Soviet Type Societies«; *Praxis International* 7, 1.
6. Luhmann, N. (1969): *Legitimation durch Verfahren*; Neuwied: Luchterhand.
7. Luhmann, N. (1987): *Soziologische Aufklärung. Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*; Opladen: Westdeutscher Verlag.

8. Moore, W. E. (1974): *Social Change*; Engelwood Cliffs: Prentice Hall.
9. Morawski, W. (1980/81): »Socialist Industrialisation in Poland: Its Doctrine, Decision-Making System and Uncontrolled Phenomena«, *International Journal of Sociology* X, 4.
10. Offe, C. (1987): »The Utopia of the Zero-Option. Modernity and Modernisation as Normative Political Criteria«, *Praxis International* 7, 1.
11. Strasser, H.; Randall, S. C. (1979): *Einführung in die Theorien des sozialen Wandels*; Darmstadt: Luchterhand.